

ประวัติ

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
จากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕

ตอน ๔

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี

เจ้าภาพ

พิมพ์ในงานทำบุญอุทิศ

หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ชวน บุนนาค)

923.2593
บ 143 ดบ

และ

นางอร่ามเรืองฤทธิ์ (สุตใจ บุนนาค)

ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส

๑๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา
ประทศ

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
จากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๕

ตอน ๔

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

พระนิพนธ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เจ้าภาพ

พิมพ์ในงานทำบุญอุทิศ

หลวงอร่ามเรืองฤทธิ (ชวน บุนนาค)

และ

นางอร่ามเรืองฤทธิ (สุคใจ บุนนาค)

ณ เมรุวัดประยุรวงศาวาส

๑๔ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔

เลขห้อง 104

เลขหมู่ 923.2593
U143คข

เลขทะเบียน ๗ ๓๐๕.๑๕๖๖

คำนำ

ในงานทำบุญอุปัชฌาย์ หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ชวน บุนนาค)
และนางอร่ามเรืองฤทธิ์ (สุดใจ บุนนาค) ณ เมรุวัดประยูร-
วงศ์าวาส กำหนดวันท ๑๔ มีนาคม ๒๕๐๔ น

นายประชุม บุนนาค ได้มาแจ้งแก่เจ้าหน้าที่แผนกคน
ควา กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ว่าประสงค์
จะพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับ ประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมมหารั-
ษริยวงศ์ โดยจะขอคัดคดตอนจากในหนังสือพระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์ เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ใน
งานนี้ และเพื่อเป็นเกียรติแก่สกุล บุนนาค ด้วย

เรื่องราวเกี่ยวกับประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมมหารั-
ษริยวงศ์นี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงนิพนธ์ขึ้น
ทอดเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สำหรับ
พิมพ์ในงานพระราชกุศลหน้าพระศพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงสงขลานครินทร์ ครบศตมาห เมื่อวันท ๓๐
ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๒ ให้ขอเรื่องว่า ประวัติสมเด็จพระยา-
บรมมหารัษริยวงศ์ เมื่อก่อนเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และ

ได้ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายไว้ตอนต้นของเรื่องแล้ว ต่อมาได้มีผู้
 ขออนุญาตนำไปรวมพิมพ์ในหนังสือ “ประวัติบุคคลสำคัญ”
 และขอพิมพ์แจกในโอกาสต่าง ๆ อีกหลายครั้ง เฉพาะที่ตีพิมพ์
 ในเล่มนี้ ก็มีข้อความและเนื้อหาอันเดียวกัน เพียงแต่ถ้อยคำบาง
 ตอนแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย เห็นจะเป็นด้วยเมื่อทรงเรียบเรียง
 พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ นั้น ส้มเด็จ
 กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนำเอาเรื่องที่ได้ทรงเรียบเรียงไว้
 แต่เดิมมาตัดทอนแก้ไขหรือเพิ่มเติมให้เหมาะแก่เรื่อง จัดเป็น
 ตอนที่ ๔ ของพระราชพงศาวดารนั่นเอง

เมื่อนายประชุม บุนนาค แด่คงความจำนงเจาะจงจะ
 ขอพิมพ์เรื่องที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
 รัชกาลที่ ๕ ตอนที่ ๔ กรมศิลปากรจึงไม่ขัดข้องยินยอมอนุญาต
 ให้จัดพิมพ์ได้ และขออนุโมทนาทุกศดทั้งปวงที่เจ้าภาพได้บำเพ็ญ
 อุทิศแด่ท่านผู้ดวงดบ ขออำนาจแห่งกุศลจงเป็นปัจจัยตั้งแต่นั้น
 ให้ หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ และ นางอร่ามเรืองฤทธิ์ ได้ประดับ
 ลุคติในสมัยปรายภาพตามควรแก่ฐานะทุกประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๔ มีนาคม ๒๕๐๔

อนุโมทนา

เรื่อง รับเงินทุน “ศุติใจ ศรีอนุสรณ์”

ด้วยนายประชุม บุญนาค ได้มีจิตศรัทธาบริจาคเงิน ๑,๒๐๐ บาท สมทบทุนมูลนิธิบำรุงพระภิกษุสามเณร วัดประยุรวงศาวาส ผู้อาพาธ อุทิศ ส่วนกุศลแด่ท่านนิมิตภรรยาพระยาราชพงษานุรักษ์ (ชม บุญนาค) นาย คล่อง—นางร่ว วิภาตวัตร และหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ชวน บุญนาค) นาง อร่ามเรืองฤทธิ์ (ศุติใจ บุญนาค)

คณะสงฆ์วัดประยุรวงศาวาส มีความปีติยินดีเป็นอย่างยิ่ง ขอรับ ถวายเกียรติเป็นจำนวนเงินดังกล่าวนี้ไว้ เพื่อจัดตั้งเป็นเงินทุนในนามว่า “ศุติใจ ศรีอนุสรณ์” สำหรับเก็บดอกผลบำรุงพระภิกษุสามเณรผู้อาพาธ ตามความประสงค์ของท่านผู้บริจาคสืบไป

ขออำนาจแห่งกุศลทานบริจาคอันเป็นสาธารณประโยชน์นี้ จงมี อานุภาพช่วยคลี่คลายให้คุณประชุม บุญนาค เจริญด้วยสรรพมิ่งมงคล สมบูรณ์พูนผลในสิ่งอันพึงปรารถนาทุกประการ

อนึ่ง ขอให้ท่านนิมิต ภรรยาพระยาราชพงษานุรักษ์ (ชม บุญนาค) นายคล่อง—นางร่ว วิภาตวัตร และหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ชวน บุญนาค) นางอร่ามเรืองฤทธิ์ (ศุติใจ บุญนาค) ได้รับทราบในกุศลทานบริจาคครั้งนี้ แล้วอนุโมทนาเพื่อให้สำเร็จเป็นความเจริญผาสุก สมดังเจตนาของนาย ประชุม บุญนาค ที่ได้บำเพ็ญไว้ในครั้งนี้ด้วย.

พระธรรมภาณโกศล

เจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาส

หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ช้วน บุนนาค)

หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ช้วน บุนนาค) เป็นบุตรพระยา
ราชพงษานุรักษ์ (ชม บุนนาค) กับท่านน้อม ท่านน้อมเคยได้
ให้ข้าพเจ้าฟังว่า หลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ ขณะยังเป็นเด็กท่าน
เองไม่ค่อยจะได้เป็นธุระเลี้ยงดูมากนัก โดยที่เจ้าคุณคด วิชา
ล้มเจ้า เจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) ได้
เมตตา รับเอาไป อุปการะเลี้ยงดู และให้ การ ศึกษา จนอายุ
สมควร ได้ขึ้นไปรับใช้ล้มเจ้า เจ้าพระยาบรมมหาศรีวิสุทธิวงศ์
(ช้วน บุนนาค) ขณะเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเมื่อต้นรัช-
กาลที่ ๕ และศึกษาราชการในสำนักของท่านตลอดมา จน
เมื่ออุปสมบทแล้ว ล้มเจ้า เจ้าพระยาบรมมหาศรีวิสุทธิวงศ์ ได้
นำเข้า ถวายตัวเป็น มหาดเล็กใน พระบาท ล้มเจ้า พระจุลจอม
เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ไปเป็นยกกระบัตร ช่วย
ราชการเมืองสมุทรสงคราม ซึ่งเวลานั้น พระยาราชพงษา-
นุรักษ์ (ชม บุนนาค) บิดาของท่านเป็นผู้ว่าราชการเมือง ได้

สุกใจ ภรรยาหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ชาน บุนนาค)

คุณแม่ของข้าพเจ้าเป็นธิดา นายคดอง—นางรว วิภาต-
วัตร เกิดที่บ้าน ตำบลท่าเตี๋ย อำเภอ กระทุ่มแบน จังหวัด
สมุทรสาคร คุณย่าได้อุปการะเลี้ยงดูมาแต่ยังเด็กจนเติบโต
และได้เป็นภรรยาของคุณพ่อ มีบุตรคือ ข้าพเจ้า แม่ถึงแก่
กรรมแต่ข้าพเจ้ายังเด็กจำความและจำหน้าไม่ได้ คุณย่าได้
เก็บอัฐิและรูปถ่ายเอาไว้ จนข้าพเจ้ามีอายุรจนกอดชอบแล้วจึง
ได้นำมามอบให้ ได้พิจารณารูปแม่แต่ครั้งแรก เห็นลักษณะ
เป็นคนซื่อกรุดกดีใจ ต่อมาได้สอบถามบรรดาญาติและผู้ที่
รู้จักคุ้นเคยก็เล่าให้ฟังตรงกับ ถ้อยคำของคุณย่าที่กล่าวชมอยู่
เต็มอวว่าแม่เป็นผุมความประพฤติดี มีกิริยามารยาทเรียบร้อย
เจรจาไพเราะ มั่นด้วยความกตัญญูกตเวที อยู่ในโอวาทของ
คุณย่าทุกประการ สอดคล้องที่ท่านได้อุปการะเลี้ยงดูมา
ถึงแม่ข้าพเจ้า จะไม่รู้จักแม่มาก่อนก็ตาม แต่เมื่อมา
ทราบว่าแม่เป็นผุมความประพฤติดี แม่ถึงแก่กรรมแล้ว ยังมียู

กล่าวขวัญและหนักถึงเช่นนี้ ข้าพเจ้าผู้เป็นบุตรก็อดที่จะปดม
 ใจไม่ได้ ในฐานะที่เป็นเลือดเนื้อของแม่เพียงคนเดียว และ
 ไม่สามารถจะทดแทนคุณในเมื่อแม่ยังมีชีวิตอยู่ได้ ฉะนั้นจึง
 พยายาม อุดออม เงินที่หามาได้ สัมทบกับเงิน ซึ่งบริจาคส่งของ
 พระคุณคุณย่า มอบให้สภากาชาดไทย จัดตั้งเป็นเงินทุนเก็บ
 ดอกผลบำรุงคนไขอนาถาในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ และ
 เชิญอัฐมาบำเพ็ญการกุศลถวายฉาปนกิจในวันนอกครั้ง ผด
 บุญใดที่ได้ตั้งใจส่งของพระคุณแม่ ขอผดบุญนั้นจงดลบันดาล
 ให้แม่ได้รับทุกประการ.

ประชุม บุณนาค

รูปสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ทิดคารานพรัตน์
ดารাত্রาสุริยมณฑล กับตราต่างประเทศ

ตอนที่ ๔

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

เจ้าพระยาศรีธรรมาธิบดี (ช่วง บุนนาค) ซึ่งได้เป็นผู้
สำเร็จราชการแผ่นดิน เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าบรมมหา-
ประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ท่านผู้หญิงจัน (น้องกรมหมื่น
นรินทรภักดี) เป็นมารดาเกิดในรัชกาลที่ ๑ เมื่อ ณ วันศุกร์
เดือนยี่ ขุน ๗ ค่ำ ปีมะโรง^(๑) พ.ศ. ๒๓๕๑ เมื่อได้เป็นผู้
สำเร็จราชการแผ่นดินอายุพอได้ ๖๐ ปี เรื่องประวัติของเจ้า
พระยาศรีธรรมาธิบดีเมื่อตอนรุ่นหนุ่ม ปรากฏว่าได้ถวายตัว
เป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๒ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เป็นทนายชยบรรดหุ้มแพร แต่ส่วนการศึกษานั้นเมื่อ
เงื่อนทราบได้ในชั้นหลังว่า เห็นจะไม่ได้เรียนอักษรสมัยใด
ซึ่งนัก ด้วยการเล่าเรียนของลูกผู้ใดในสมัยเมื่อก่อนยังเขี้ยว
นนั้นมักเป็นแต่ฝากให้พระภิกษุสอนตามวัดไม่กวดขัน จะรู้ได้

(๑) คนสำคัญของประเทศสยามเกิดเป็นสหชาติกันในปีมะโรงนี้
๕ คน คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ ๑ กรม-
หลวงวงศาธิราชสนิท พระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิบดี ๑ เจ้าพระยา
ภูธราภัย (นุช บุนนาค) ที่สมุหนายก ๑

นนมา (เมื่อเสร็จการปราบกบฏเวียงจันทน์แล้ว) ไทยก็
 เกิดรบกับญวนต้องเตรียม รักษา ปากน้ำ เจ้าพระยา และเมือง
 จันทบุรี มีให้ญวนจู่มาทำร้ายได้โดยทางทะเล ในการ
 ปกป้องทำหนังสือสัญญากับทูตอังกฤษคิด การสร้างบ่อน
 และเตรียมกำลังรักษาเมืองสมุทรปราการคิด การสร้าง
 เมืองจันทบุรีใหม่ทบบางกระจะคิด เจ้าพระยาศรีธรรมาโศภน
 บุตรผู้ใหญ่ได้รับใช้เป็นผู้ช่วยบิดาของท่านในการทั้งปวง (๑)
 จึงเป็นโอกาสที่ได้แสดงคุณวุฒิให้ปรากฏ จะนำเรื่องมา
 ดำรงพอเป็นอุทาหรณ์ ดังเช่น เมื่อบิดาของท่านลงไปสร้าง
 เมืองจันทบุรี ตัวท่านเองรีบคอเรือกำปั่นรบ คิดพยายาม
 ทำเรือกำปั่นรบ (๒) อย่างฝรั่งขึ้นได้เอง แล้วเอาเข้ามา
 ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ.
 ๒๓๗๘ โปรดพระราชทานชื่อว่า “เรือแก้วกลางสมุทร”
 (แต่มีชื่อเรียกอย่างฝรั่งอีกชื่อหนึ่งว่า “เรือเอริด”) หมอ

(๑) บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ที่ได้เป็นกำลัง
 ช่วยบิดาอีกคน ๑ ในครั้งนั้นคือ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (จำ บุนนาค) ต่อ
 มาในรัชกาลที่ ๓ ได้เป็นที่จมื่นราชามาตย์ในกรมตำรวจ

(๒) เป็นเรือชนิดใช้ใบเหลื่อมทั้งเสาหน้าทั้งเสาท้าย

บรรดได้กล่าวถึงการก่อสร้างในจดหมายเหตุ (๑) ดังนี้

“วันที่ ๒๖ ตุลาคม (พ.ศ. ๒๓๗๘) วันพระราช
 ใช้ไปบนด้าเรือบริคซึ่งชอเรือเอริด เพื่อจะดูเรือชักใบ
 เหยยมด้าแรกซึ่งสร้างในเมืองไทย และได้เดินมาจาก
 จันทบุรีเมื่อสองสามวันนบนของถวายพระเจ้าแผ่นดิน ครัง
 นเป็นครั้งแรกซึ่งเอาแบบเรือยุโรป มาดองต่อในเมืองไทย
 และได้ (หลวงดิถี) ขุนนางหนุ่ม (ผู้เป็นนายช่าง) นั้น ถ้า
 มีหุ่นเรือที่ใช่เป็นแบบ ก็ไม่ใช่หุนด ทั้งความรู้ในเรื่องต่อ
 เรือก็เป็นความรู้ซึ่งเก็บได้ทีโน้นบ้างทีนบ้าง จากเรือต่าง
 ประเทศซึ่งเขามาดูอาวัน เมื่อคิดเช่นนั้นแล้วก็ต้องเห็นว่าบริค
 ดาน ทำให้เห็นความสามารถในทางสร้างของท่านผู้นั้นเป็น
 อนมาก เรือดานและดังอื่น ๆ ยังมีอีกที่ทำให้เห็นว่าขุนนาง
 หนุ่มผู้นั้นใจกว้างผดคนด้ามญทเป็นไทย แท้จริงข้าพเจ้า
 คิดว่าถ้าเทียบกับคนในเมืองสวิไดซ์ทกด้าวก็น่าจะเฉียดวนดาด
 ท่านผู้นั้นคงไม่เหียวดงไปเป็นแน่ ในเวदानทราบตามข่าว
 ทกด้าวก็น่าท่าน ผู้นักาดังต่อ เรือ ระวางบรรทุก ตั้งแต่ ๓๐๐

(๑) จดหมายเหตุที่หมอบรัดเลตังนั้น พิมพ์อยู่ในหนังสือบางกอก
 กาเลندا เล่มประจำ ค.ศ. ๑๘๗๐ หน้า ๑๐๓

ถึง ๕๐๐ คน อยู่ทงหนทบรหฬายดำ ซอททำให้สบายใจใน
 เรอองคนชนทเบนพวกชกจุงการงาน กคอความกระหาญอน
 มรเดอมของพวกเหล่านนท จะให้ เกิด ความ จำเรญตามอย่าง
 ยุโรป ”

ในจดหมายเหตุนน อกแห่งหน่งหมอบรดเดกดำวว่า
 ใตไปหาหลวงดัทธนายเวรถึงบ้าน เห็นเหยาเรอนปลูกเบน
 อย่างฝรั่ง แดะรักษาสะอาดสะอ้าน ทประคูนเขียนอักษร
 โรมันเบนภาษาอังกฤษไวว่า “ ทนเบนบ้านหลวงดัทธ ขอ
 เชญเบนนิตร ” ดงน อนความนิยมแบบอย่างฝรั่งดง
 ปรากฏในดมัยนน เหตุด้วยดงแต่ พ.ศ. ๒๓๗๑ มีพวกมิชชน
 นารออเมริกันเรมเข้ามาดงในกรุงเทพ ฯ มาสอนคริดศาคานา
 แดะภาษาอังกฤษกับทงรบริกษาไซเจบไปดวยกัน ครงนน
 ไทยโดยมากมีความรงเกญจพวกมิชชนนาร ดวยเห็นว่าจะ
 มาสอนให้เชารศถอศาคานาอน แต่มบางคนชงเบนชนหนุม
 หรือถาจะเรยกตาม อย่างบัจจุบันน กวา เบน จำพวก ดมัยใหม่
 ใครจะเรียนภาษาแเดะวิชาของฝรั่ง เอามาไซให้เป็น ประโยชน
 แก่บ้านเมือง ไม่รงเกญจการทจะคบหาสสมาคมแเดะศีกษา
 วิชาการกับพวกมิชชนนาร ในพวกดมัยทกดำวนไคมาเป็น

บุคคลสำคัญในชั้นหลัง ๔ คน คือ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกดเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวช พอพระราชหฤทัยใคร่จะ
 เรียนภาษาและหนังสืออังกฤษกับทงวิชาต่าง ๆ มีโหราศาสตร์
 เป็นต้น พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พอพระราชหฤทัยจะทรงเรียนวิชาทหารเป็นทตง ทงเรียน
 หนังสือเพื่อจะให้ทรงอ่านคำรับคำราได้เอง พระองค์ ๑
 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งได้ทรงศึกษาวิชาแพทยไทยอยู่
 แล้ว ใคร่จะทรงศึกษาวิชาแพทยฝรั่ง แต่ไม่ประสงค์จะ
 ทรงเรียนภาษาอังกฤษ พระองค์ ๑ เจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณ
 เมื่อยังเป็นหลวงสุนทรนาถวิกรม ใคร่เรียนวิชาคชเรือกาบน
 เป็นสำคัญและภาษาอังกฤษก็ดูเหมือนจะไดเรียนบ้าง (๑) อีก
 คนหนึ่ง

เจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณเห็นจะได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้นเป็น
 ทจมนวยศวรรณาภิวหมนมมหาดเล็ก เมื่อบวชนิต พ.ศ. ๒๓๘๔

(๑) จะรู้ภาษาอังกฤษเพียงใดทราบไม่ได้ ข้าพเจ้าเคยได้ขึ้นท่าน
 พูดภาษาอังกฤษกับฝรั่งครั้งหนึ่ง ก็พูดเพียง ๒ คำเท่านั้นสันนิษฐานว่าเห็น
 จะรู้เพียงฟังพูดเข้าใจได้ แต่การต่อเรื่องกำปั่นท่านศึกษาจนชำนาญชำนาญไม่
 มีตัวสู้ในสมัยของท่าน ได้เป็นผู้ต่อตลอดมาจนเรื่องกำปั่นไฟในรัชกาลที่ ๔
 และรัชกาลที่ ๕

ด้วยการทำสงครามกับญวน ในปีนั้นปรากฏว่าพระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้จัดกองทัพเรือ ไซ
เรือกำปั่นที่ต่อใหม่เป็นพัน และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จดำรงพระยศเป็น เจ้าฟ้ากรมขุน
อิศเรศรังสรรค์เป็นแม่ทัพใหญ่ ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อ
ยังเป็นทจมนววรรณากเป็นนายทัพหน้า ยกออกไปตีเมือง

บันทายมาศ แต่ไปทำการหาตัวเจ้าเมืองพระราชนครินทร์ไม่

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเพิ่มสร้อย
นามพระราชทานว่า “จมนววรรณากฤดศรีสุริยวงศ์” (๑)

จะเป็นด้วยความชอบพิเศษอย่างไรหาทราบไม่ แต่เมื่อ

ปีเถาะให้ตามเหตุการณ์ในสมัยนั้น ก็พลัดขึ้นฐานเคาเงอน
ได้ ด้วยบิดาของท่านได้เป็นตำแหน่งเสนาบดีกลาโหมกับ

กรมท่ารวมกัน ๒ กระทรวงมาหลายปี เมื่อเริ่มแก่ชรา

เข้าประกอบกับการอย่างฝรังเริ่มเกิดขึ้น อันตัวท่านไม่สิ้นคิด

ก็เป็นธรรมดาที่จะปรึกษาหารือบุตรซึ่งได้ศึกษาการนั้น และ

ปลดปล่อยกิจธุระในตำแหน่งให้บุตรช่วยทำต่างหูต่างตามาก

(๑) นามนี้ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุครั้งเซอร์เจมสบรุกเป็นทูต
อังกฤษเข้ามา เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๕๓

ชน ก็เป็นโอกาสที่จะให้ปรากฏคุณงามิของเจ้าพระยาศรี
 ธรรมวงศ์แม่แก่พระญาณปรีชาของพระบาทสมเด็จพระนั่ง
 เสด็จเจ้าอยู่หัวยังชนเป็นอันคืบมา ขอนพงเห็นได้ในหนังสือ
 จดหมายเหตุ เรื่องเซอร์เจมส์บรูกทูตอังกฤษเข้ามาขอแก้
 หนังสือสัญญาเมื่อเดือน ๙ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๙๓ เป็นเวลาพระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเสด็จเจ้าอยู่หัวเริ่มทรงประจักษ์ในคราว
 ที่จะเสด็จสวรรคต เสด็จออกจากราชการไม่ได้ จึงมี
 ราชโองการให้เขียนชื่อพระราชดำริพระราชทานออกมาให้เสนาบดี
 กับขุนนางทรงเลอกลั้วโดยเฉพาะประชุมปรึกษากัน ความ
 ในกระแสรบดังแห่งหนึ่งว่า “การครั้งนี้เป็นการฝัง
 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์
 ทราบอย่างธรรมเนียมฝังมาก ควรจะเอาเป็นที่ปรึกษา
 ไฉนได้ ก็แต่ว่าคิดประจําป็นอยู่ที่เมืองสมุทรปราการ
 จมัญญวรรณาถเถกเป็นคนสนิทคั่นในอย่างธรรมเนียมฝัง
 ก็ลงไปรักษาเมืองสมุทรปราการอยู่ แต่ทว่าเห็นจะได้พูด
 จาปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาพระคลังแล้ว ก็เห็นจะถูกต้อง
 กับกับเจ้าพระยาพระคลัง” ดึงนกระแสรบดังทกถาว่ามา พระ
 ราชทานออกมาเมื่อ ณ วันอังคาร เดือน ๙ ชน ๑๒ ค่ำ คือ

ก่อนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ๘
 เดือน ปราบกฏว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ยังเป็นทจมนวยศวรรณา
 อยู่ เพราะฉะนั้นเห็นจะได้เดือนที่เป็นพระยาศรีสุริยวงศ์
 ตำแหน่งจางวางมหาดเล็ก (๑) เมื่อจวนจะสิ้นรัชกาลที่ ๓
 และเป็นพระยาอยู่ไม่ถึงปีหนึ่งก็ได้อีกเดือนเป็นเจ้าพระยา
 ในเวลาเมื่อใกล้จะสิ้นรัชกาลที่ ๓ นั้น มีเรื่องปรากฏ
 ว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ได้อำคัยคดี
 ปัญหาเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ช่วยแก้ไขเหตุลำบาก (แต่
 เรื่องนี้จะค่อยยกกล่าวขึ้นไปถึงต้นเรื่องก่อน (๒) คือใน
 รัชกาลที่ ๓ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาดิศัยเสด็จสวรรคต
 ลง พวกข้าเจาต่างกรมพากันคิดว่าเจ้านายของพระองค์
 เดือนขึ้นเป็นพระมหาอุปราชหลายกรม บางแห่งถึงเตรียม
 ตัวหาผ้าคลุมบังขุนนาง และทเป็นตำรวจหาหอกไว้ออให้
 เสด็จกรม กิดศัพทนนทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

(๑) ในรัชกาลที่ ๒ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ได้เป็น
 ที่พระยาสุริยวงศ์มนตรี สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติได้เป็นที่
 พระยาศรีสุริยวงศ์ ตำแหน่งจางวางมหาดเล็กทั้ง ๒ คน

(๒) เรื่องที่กล่าวต่อนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แสดงไว้ในพระ-
 ราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓

เจ้าอยู่หัว ทรงปรึกษาดมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 เมื่อยังเป็นท้าวพระยาพระคลัง แดะดมเด็จพระยาบรม
 มหาพิชัยญาติ เมื่อยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์ พระยาศรีพิพัฒน์
 กราบทอดความเห็นว่า ควรจะโปรดให้เลื่อนกรมเจ้านายทมิ
 ความชอบด้วยยศจะได้ปรากฏแก่ข้าในกรมว่า เจ้านาย
 ของตนจะเลื่อนพระยศเป็นใดเพียงนั่นเอง ก็ทรงพระราช
 ดำริเห็นชอบด้วย (๑) เจ้านายซึ่งได้เลื่อนกรมครั้งหนยงดำรง
 พระชนม์อยู่มาจนถึงต้นรัชกาลที่ ๓ หาดายพระองค์ แต่กรม
 ชุนพิพิธภูเบศรนั้นเกิดทรงหวาดหวั่น (เพราะข้าในกรม
 เคยอดอวยงกว่ากรมอื่น) เกรงเจ้าพระยาพระคลังกับเจ้า
 พระยาศรีพิพัฒน์จะพาเดาผิดในเวลาย่อยรัชกาล (๒) ถึง
 เรียกกระดุมพวงเดาเข้ามาในกรมเข้ามารักษาพระองค์ ทวง
 ไม่พอให้คนอยู่ ต้องให้ไปอาศัยพักอยู่ตามศาลาในวัดพระ
 เขตุน ความนันทราบถึงสมเด็จพระยาบรมมหาประยูร
 วงศ์ แดะยังสงสัยจึงให้บุตร ๒ คน (๓) ไปตรวจดูว่าจะ

(๑) เรื่องครั้งนี้เป็นมูลเหตุ จึงเลยเป็นประเพณีที่เลื่อนกรมและตั้ง
 กรมเจ้านายเมื่อพระมหาอุปราชสวรรคตในรัชกาลหลัง ๆ ต่อมา

(๒) เรื่องที่จะกล่าวต่อไปตรงนี้ เจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ ท่านเล่าให้ฟัง

(๓) คือ พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม) เมื่อยังเป็นนายพลพันหุ้ม
 แพร ๑ กับเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ เมื่อยังเป็นมหาตเล็กคน ๑

จริงอย่างว่าหรืออย่างไร ก็ไปให้ผู้คนอยู่ตามศาลามาก
 ผิดปกติ ได้ถามไต่ความว่าเป็นข้าในกรมขุนพิพิธภูเบนทร์
 ทงหนน ส้มเต๋จเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์จึงเรียกเจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศ์มาปรึกษาว่าจะทำอย่างไรดี เจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์เรียนว่าขอให้ส่งบโวดักวันหนึ่งก่อน ในวันนั้น
 ท่านรบบดงไปยังเมืองสมุทรปราการ เรียกพวกมหาตเด็ก
 บินเด็กเอาดงมาบรรทุกเต็มเรือกำปั่นดำหนึ่ง แด่นชนมาใน
 กดางคิน พอเวด้าเช้าถึงกรุงเทพ ฯ ให้เรือทอดล่มอที่ท่า
 เตียน แล้วตัวท่านตรงไปเฝ้ากรมขุนพิพิธภูเบนทร์ ทูลว่า
 บิดาให้มาทูลถามว่า ททรงระดมผู้คนเข้าไว้มากมายเช่น
 นั้นมีพระราชประสงค์อย่างไรใด กรมขุนพิพิธ ฯ ครัดตอบว่า
 ด้วยเกรงภัยอันตราย (๑) จึงเรียกคนมาไว้เพื่อจะป้องกัน
 พระองค์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ทูลว่า บิดาของท่านกับ
 เสด่นาบดีช่วยกันรักษาราชการบ้านเมืองเป็นปกติอยู่ ไม่มี
 เหตุอันควรจะทรงหวาดหวั่นเช่นนั้น ขอให้ได้คนกลับไปได้

(๑) คำว่าภัยอันตราย ในสมัยนั้นหมายความว่าได้กว้างออกไปจน
 ถึงเช่นเกิดโจรผู้ร้ายกำเริบขึ้นในพระนคร หรือเกิดแย่งชิงราชสมบัติกัน
 เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสวรรคต

ให้หมดโดยเร็ว มิฉะนั้นจะให้ทหารมาจับเอาตัวไปทำโทษ
กรมขุนพิพิธภูเบนทรภักจนพระหฤทัย ต้องให้ปล่อยคนกลับ
ไปหมด

เรื่องประวัติของ เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช อนันตวงค์ อนเนื่องด้วย
การถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัว ก็เคยได้ยินท่านผู้หลักผู้ใหญ่เล่ากันมาแต่ก่อนว่า
เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชได้คิดเห็นก่อนบิดาของท่านว่า ถ้าพระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต ราชสมบัติจะ
ต้องได้แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้าน
เมืองจึงจะเป็นปกติต่อไป อาศัยเหตุนี้ ท่านเมื่อยังเป็น
ทจมนววรรณากับเจ้าพระยาทพากรวงศ์ เมื่อยังเป็นทจมน
ราชามาตย์ ซึ่งมีความเห็นพ้องกัน จึงชวนกันปฏิสังขรณ์
วัดดอกไม้ (๑) ซึ่งอยู่ในสวนแห่งหนึ่งไม่ห่างไกลกับบ้านที่
ท่านอยู่นัก แล้วกราบทูลขอคณะสังฆกรรมยุติกาจากพระ-
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปครอง ก็เกิดมีกิจ
ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องเสด็จไปทรง

(๑) ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
นามว่า วัดบุปผาราม สันนิษฐานว่าในสมัยนั้นเห็นจะเป็นวัดร้าง

ตรวจตราและตั้งสอนพระสงฆ์ซึ่งออกวัดไปใหม่เนื่อง ๆ ฝ่าย
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็ได้โอกาสมา
 เฝ้าเห็นเกิดวิด้าสะประกอบกับ สำนวนฉันทในความนิยมคึกษา
 ความรู้ทางช่างฝรั่ง ก็เลยทรงชอบชิด สันทสนมแต่นั้นมา
 ครนถงเวลาบุญหาเกิดขึ้นจริงด้วยเรื่องรัชทายาท ท่านทง ๒
 ก็ได้เป็นกำลังสำคัญอยู่ข้างหลังบิดา ในการที่ชวนถวายให้
 พร้อมเพรียงกัน ถวายราชสมบัติแก่พระบาท สมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะฉะนั้นเมื่อพระบาท สมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวดย ราชสมบัติ จึงทรง
 สถาปนา เจ้าพระยาพระคลังขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
 ประยุรวงศ์ ตำแหน่ง “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” แล้วทรง
 สถาปนา เจ้าพระยาศรีพพนม ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม
 มหาพิชัยญาติ ตำแหน่ง “ผู้สำเร็จราชการพระนคร” แล้ว
 ทรงตั้งพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็ก เป็นเจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ “ว่าที่สมุหพระกลาโหม” และทรงตั้งจมนราชา
 มาตย์เป็น “เจ้าพระยาวรวงศ์ผู้ช่วยราชการกรมท่า” (๑) มา

(๑) สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยุรวงศ์ได้พระราชทานดวงตรา
 สิริขรรพทลงแล้ว ยังปรารถนาจะคงถือตราพระคชสีห์และตราบัวแก้ว

จนสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ถึงพิราลัยใน พ.ศ.
 ๒๓๕๘ จึงโปรดให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นอัครมหาเสนา
 บดทนต์มเหษระกดาโหมเต็มตำแหน่ง และโปรดให้เจ้าพระยา
 ริยวงศ์เป็นเจ้าพระยาริยวงศ์มหาโกษาธิบดี (ต่อมาภายหลัง
 ทรงพระราชดำริว่านามริยวงศ์เป็นกาดกนกกับตัวท่าน จึง
 พระราชทาน นามเปลี่ยนเป็น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์) ที่เจ้า
 พระยาพระคลังเต็มตำแหน่ง

เรื่องประวัติของ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ว่าตามทมิ
 จคหมายเหตุปรากฏนามขอตำแหน่งออกก่อนหนึ่ง ก็เมื่อครั้งรัฐ
 บาลอังกฤษให้เซอร์จอห์น เบาริงเป็นราชทูตเข้ามาขอทำหนังสือ
 สัญญาทางพระราชไมตรีเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๕๘ (อธิบาย
 เรื่องนี้จะคงกล่าวความย่นย่อหลังขึ้นไปเล็กน้อย) คือ
 เมื่อรัชกาลที่ ๓ ไทยได้ทำหนังสือสัญญาค้าขายกับบริษัท
 อังกฤษ ซึ่งปกครองอินเดียเมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๖๕ แล้วทำ

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องโปรดให้สร้างตราครุฑ
 พระขรรค์สำหรับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ขึ้นอีกดวง ๑ ครั้นถึงสมัยเมื่อ
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ในรัชกาลที่ ๕ จะ
 สั่งให้ประหารชีวิตคนในหัวเมือง รังเกียจการที่จะไปขอให้เสนาบดี
 มหาไทย์ประทับตราจักรตามประเพณีเดิม จึงใช้ตราครุฑพระขรรค์ประทับ
 สั่งประหารชีวิต กลายเป็นคู่กับตราจักรต่อมา

หนังสือสัญญาเช่นเดียวกันกับ รัฐบาลสหภาพรัฐอเมริกาเมื่อ
ปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ ตามสัญญานั้น ฝ่ายไทยยอมให้เรือ
กำปั่นของอังกฤษ และอเมริกาเข้ามา ค้าขายได้ในพระราช
อาณาเขตโดยสะดวก ฝ่ายข้างอังกฤษและอเมริกาก็ยอมให้
ไทยเก็บค่าจังกอบตามขนาดปากเรือ ถ้าเป็นเรือบรรทุกสินค้า
เข้ามา ค่าจังกอบวาดละ ๑๗๐๐ บาท ถ้าเป็นเรือเปล่าเข้ามา
ซื้อสินค้า ค่าจังกอบวาดละ ๑๕๐๐ บาท เมื่อได้เสียค่าจังกอบ
แล้ว ไทยรับว่าจะไม่เรียกเก็บภาษีอื่นอีก ต่อมาพวกพ่อค้า
อังกฤษและอเมริกาก็เกิดไม่พอใจ เหตุด้วยในสมัยนั้นการ
เก็บภาษีภายในไซวิชให้ผูกขาดอยู่เป็นพัน คือมอบอำนาจ
ให้เจ้าภาษีซื้อขายสินค้าตั้งซึ่งคนรับผูกได้แต่คนเดียว ใคร
มีสินค้าตั้งนั้นจะขายก็ต้องขายแก่เจ้าภาษี ใครจะต้องการ
ซื้อก็ต้องมาซื้อไปจากเจ้าภาษี ยังมีสินค้าซึ่งเป็นของมีราคา
มาก ดังเช่น นอแรด งาช้าง และคูปู เป็นต้น ก็ผูกขาด
เป็นของหลวงซื้อขายได้แต่ทศลงสินค้าแห่งเดียว นอกจาก
วิชเก็บภาษีดังกล่าวนั้น ในสมัยนั้นทั้งในหลวงและเจ้านาย
ขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย ยังคงทำการค้าขายเอง ตามประเพณีซึ่งมี
แต่ครั้ง กรุงศรีอยุธยา คือ แต่งเรือไป ซื้อสินค้าถึงนานา

ประเทศบ้าง เข้าระหว่าง เรือของ ผู้คนฝาก สินค้าไป มาบ้าง
 พวกพ่อค้าฝรั่ง (ทั้งอังกฤษและอเมริกัน) ก่อหาว่ารัฐบาล
 เก็บค่าจังกอบแควยงแย่งค้าขาย และเก็บภาษีโดยทางอ้อม
 ผิดกับ หนังสือสัญญา ข้างฝ่ายไทย เกียงว่าไม่ได้ทำผิด
 สัญญา เพราะการที่เก็บภาษีขาเข้าขาออก เป็นประเพณีเดิม
 พวกฝรั่งมาขอ เปลี่ยนเป็นเสียค่าปากเรือแทน ก็ได้อนุญาตให้
 ตามประสงค์ เมื่อไม่สมัครเสียค่าปากเรือ จะกลับไปเสีย
 ภาษีขาเข้าขาออก อย่างเก่าเหมือนกับ พวกพ่อค้าแขก และจีน
 ก็ได้ จะยอมให้เป็นไปตามใจสมัคร แต่ขอทวงค่าขายแข่ง
 นั้น ในหนังสือสัญญาก็ไม่ได้รับว่า จะเลิกการค้าขายของ
 หาดหวง หรือไม่อนุญาตให้เจ้านายข้าราชการค้าขาย จะว่า
 ทำผิดสัญญาอย่างไรได้ เกิดเป็นข้อโต้แย้งกันมาดั่งนี้หลายปี
 ในระหว่างนั้น เกิดสงคราม อังกฤษกับจีน จีนแพ้ ต้องทำ
 หนังสือสัญญาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ยอมยกเกาะฮ่องกงให้เป็น
 เมืองขึ้น ของอังกฤษ และยอมให้อังกฤษ เข้าไปมีอำนาจใน
 เมืองจีนหลายอย่าง พกการทางการเมืองจีนค่อยเรียบร้อย
 รัฐบาลอังกฤษแต่งตั้งให้เซอร์เจมส์บรุกเป็นทูตเข้ามากรุงเทพฯ
 เมื่อปีจอ พ.ศ. ๒๓๘๓ เพื่อจะขอแก้ไขหนังสือสัญญา แต่มา

ประจวบเวลา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลัง
 ประชวร เมื่อคราว จะเสด็จ สวรรคต ได้แต่ พระราชทาน
 กระแด้พระราชนิพนธ์ออกมาให้ข้าราชการผู้ใหญ่ปรึกษาหารือ
 กัน เสร็จจากกับ เซอร์เจมส์ บรูก ที่สุด ก็ไม่ตกลง กันได้อีก
 เซอร์เจมส์ บรูก ต้องกลับไปเปล่า และปรากฏว่าไปเด่นต่อ
 รัฐบาล อังกฤษว่า ควรจะส่งกองทัพเรือ เข้ามายับยั้งให้ทำ
 หนังสือสัญญาเหมือนอย่างเมืองจีน แต่เมื่อ ประจวบเวลา
 ทางเมืองไทยเปลี่ยนรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อวัน พ.ศ. ๒๓๙๔
 พระองค์ทรง พระราช ดำริ โดย พระปรีชาญาณ เห็นว่า แต่เมื่อ
 ยังทรงผนวช อยู่ในรัชกาลที่ ๓ ว่าเหตุการณ์ ทางประเทศ
 ตะวันออกไม่ เหมือนแต่ก่อน ด้วยฝรั่งมาอำนาจขึ้น ซึ่ง
 จะไม่ยอมแก่หนังสือสัญญานั้นไม่ได้ ฝ่ายข้างอังกฤษมาถึง
 สมัยนรสีบาต มอบอำนาจให้ เซอร์จอห์น เบาริง เจ้าเมืองฮ่องกง
 เป็นผู้ มาจัดการ ทำหนังสือสัญญา กับไทยให้สำเร็จ เซอร์จอห์น
 เบาริงทราบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้
 ทรง ศักยภาพ ทัด ภาษาอังกฤษ และมีพระราช อธิบาย
 กว้างขวางเห็นว่าอาจจะทำสัญญากันได้โดยดี จึงมีจดหมาย

เข้ามาทำทางไมตรีให้มิต่อส่วนพระองค์เสียก่อนแล้ว ถึง
 ปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ เซอร์จอห์นเบาริงจึงเชิญพระราชดำณของ
 สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี
 ขอทำหนังสือสัญญาอย่างในระหว่างประเทศที่มีอิสรศักดิ์
 เด่มอกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 รับรองเซอร์จอห์นเบาริงให้สมเกียรติยศ (๑) แล้วทรงตั้ง
 หาดวง ๕ คน คือพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวงศาธิราช
 ดินทพรวงศ์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยวงศ์
 องค์ ๑ สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยวงศ์ ๑ เจ้า

(๑) ทูตอังกฤษที่เคยเข้ามาก่อนหน้านี้ หมอกรอเฟดที่มาเมื่อรัชกาลที่ ๒
 และเฮนรีเบอนี่ที่มาเมื่อรัชกาลที่ ๓ เป็นแต่ทูตของผู้สำเร็จราชการอินเดีย
 เซอร์เจมสบรูกมาจากประเทศอังกฤษ ก็เป็นแต่ถือสุภอักษรของอัครมหา
 เสนาบดีมา แต่เซอร์จอห์นเบาริงเป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นของพระเจ้า
 แผ่นดินอังกฤษมา เป็นครั้งแรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เซอร์จอห์นเบาริง
 ขมในหนังสือที่แต่งเรื่องประเทศสยาม ว่ารายการที่พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดรับรอง เหมือนกับเมื่อสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชรับราชทูตฝรั่งเศสหมดทุกอย่าง ขอนี้ส่อให้เห็นว่าเซอร์จอห์นเบาริง
 เห็นจะเอาจดหมายเหตุฝรั่งเศสครั้งนั้นมาสอบ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงค้นแบบในจดหมายเหตุของฝรั่งเศสเอา
 มาใช้ในการรับเซอร์จอห์นเบาริงรายการจึงตรงกัน

พระยาศรีสุริยวงศ์คน ๑ เจ้าพระยา (ผู้ช่วยราชการกรมท่า)
ว่าที่พระคลังคน ๑ ให้เป็นที่ปรึกษาข้อดีญญา กับเชอร์จอห์น
เบาริง

การปรึกษาดีญญาคราวนี้ เมื่อพิจารณาดีเรื่อง
ราวที่ปรากฏในจดหมายเหตุ (๑) เป็นการลำบากมิใช่น้อย
ด้วยอังกฤษได้วางแบบหนังสือดีญญาไว้เมื่อทำกับประเทศจีน
เพื่อจะทำกับประเทศอื่นในทวีปเอเชีย ให้เป็นทำนองเดียวกัน
ไม่ใช่มาปรึกษาหาความตกลง ตามแต่จะสะดวกด้วยกันทั้ง
สองฝ่าย หรือถ้าอย่างหนึ่งเล่มอังกฤษวางหนังสือ
ดีญญาเข้ามาแล้ว ยอมให้ไทยแก้ไขแต่พดความ ใจความ
อื่นเป็นข้อสำคัญนั้น คือดวยอำนาจของกงสุล ซึ่งจะให้เข้า
มาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ข้อ ๑ สิทธิของคนในบังคับอังกฤษอื่น
จะมาอยู่หรือมาค้าขายในเมืองไทย จะไม่ต้องอยู่ในบังคับ
ของรัฐบาลไทยเพียงใดข้อ ๑ แต่ต้องขออนุญาตเหมือนจะไม่
ลำบากในการปรึกษาเท่าข้อ ๑ ซึ่งว่าด้วยเรื่องเก็บภาษี
เพราะอังกฤษให้เด็กภาษีผูกขาดอย่างบิดชอบบิดขาย (ตัดอด

(๑) ความพิสดารทางฝ่ายอังกฤษ แจ้งอยู่ในหนังสือเชอร์จอห์น
เบาริงแต่ว่าด้วยประเทศสยาม เล่ม ๒ ตอนที่ ๑๖

จนวรชอขายของพระคลังสินค้า) เป็ดียนเป็นเก็บภาษีมุกัด
ตามจำนวน (คือร้อยละเท่านั้น ในจำนวนสินค้า) และ
จำกัดอัตราภาษีศุลกากร เช่นเรียกภาษีสินค้าเข้าตามราคา
ไม่แต่เพียงร้อยละ ๓ เป็นต้น เมื่อได้ภาษีตามสัญญาแล้ว
ไทยต้องยอมให้คนในบังคับ อังกฤษชอขายได้ตามใจ เว้น
แต่สินค้าต้องห้ามบางอย่าง เช่น ฝิ่นและเครื่องอาวุธปืนไฟ
เป็นต้น ขอเป็ดียนวรชเป็นภาษนฝ่ายไทยตั้งแต่สมเด็จพระ
ยาทรง ๒ เป็นต้น ไต่แยงชัดขวางอย่างแข็งแรงด้วยเห็นว่าถ้า
เดกวรชเก็บภาษีชงเคยเป็นอย่างธรรมเนียมสืบมาชานาน ผด
ประโยชน์เป็นกาดงของรัฐบาลก็จะเสื่อมลงไป อีกประ
การหนึ่ง (ชอนคคคในเวदानกชอบกต) เห็นว่าการทำนา
ในเมืองไทย ไต่ชาวกแต่ พอเดยงไฟรบาน พดเมืองมิให้
อศคค ถ้ายอมให้ชาวต่างประเทศมาชอชาวเอาไปตามชอบ
ใจ ก็จะเป็นเหตุให้ราษฎรอดอยากอีกประการหนึ่ง (ซึ่ง
มิได้ปรากฏในจดหมายเหตุ แต่พอคิดเห็นได้) คือถ้าทำ
หนึ่งต่อสัญญาอย่างนนเดวมฝรัง เขามาค้าขายมากชนกจะมา
ค้าขายแข่งพวก พ่อค้าในพนเมือง ทงทเป็นผู มบรรดาคักกค
และมีได้มี พากนย่อยยับ เพราะฝรังมีทุน มากกว่า อาศัย

เหตุเหตุนั้นในชั้นแรกการปรึกษาจึงตัดสินใจจนถึงเซอร์จอห์น เบาริง เตรียมตัว จะกลับ และว่า จะไปปรึกษา กับราชทูต ฝรั่งเศส ราชทูตอเมริกัน และแม่ทัพเรือ ของอังกฤษว่า ควรจะ ทำอย่างไรต่อไป ที่การ ปรึกษาดำเนินได้ ครั้นนั้น เพราะคดี บัญญาของบุคคลแค่ ๒ คน คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๑) พระองค์ ๑ กับ เจ้าพระยา ศรัทธาธิราช ๑ คน ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้แต่คอยทรงแนะนำ อย่างว่าอยู่ข้างหลังฉาก เจ้าพระยา ศรัทธาธิราช เป็นตัว ผู้ที่ใคร่หา พุดจาว่า กล่าวกับทูต อังกฤษ ทั้งในที่ประชุมข้าหลวงปรึกษาดำเนิน ซึ่งประชุม กัน ณ จวนสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์หลาย ๆ วัน ครึ่ง ๑ แต่พุดจา ปรึกษาหารือ เป็นส่วนตัว เจ้าพระยา ศรัทธาธิราช เองแทบทุกวัน พระบรมราชโองบายใน พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนั้น ดูเหมือนอนความข้อใดซึ่งเห็น ว่าอังกฤษ คงจะเอาให้จึงได้ ให้ยอมให้ เสียโดยดี

(๑) พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เซอร์จอห์น เบาริง ว่าไม่ทรงเกี่ยวข้องทีเดียว เพราะเกรงใจสมเด็จพระยาทั้งสอง

แดกเอาชอทไทยต้องการให้ เขาอดหย่อน ผ่อนผันให้ (๑) สุด
 แต่ให้ใดทำหนึ่งดอดัญญากันโดยดีให้จงได้ อย่าให้ถูกฝรั่ง
 เอากำดั่งมาบังคับเหมือนอย่างเมืองจีนแฉะเมืองพม่า เจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้อยู่กลาง ในระหว่างทูตอังกฤษกับ
 ดมเค็จเจ้าพระยาทั้งสอง ดำารถขแรงผ่อนผันเขาได้สนิท
 ทั้งสองข้าง จนเซอร์จอห์นเบาริงชมไว้ในจดหมายเหตุ เขียน
 ในระหว่างที่ปรึกษาดัญญากันอยู่นั้นแห่งหนึ่งเขียนเมื่อวันที่ ๗
 เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ ว่า “ท่าน (เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) ผู้
 นึกไม่เป็น เจ้ามายาอย่างยอดเยี่ยม เป็นคนรัก บ้านเมืองจริง
 แต่จะเป็น เจ้ามายา หรือเป็นคน รักบ้านเมือง ก็ตาม ต้องว่า
 เป็นผู้มีความฉลาดจริง รุกาดดาคนทั้งหลายที่เราได้พบในที่
 เป็นผู้มีความ อชฌาตย์อย่างผิด และรู้จักพูด พอเหมาะแก่
 การ” อีกแห่งหนึ่งเขียนเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน ว่า “นิสัยของ
 อัครมหาเสนาบดี (คือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์) นั้น ข้าพเจ้า

(๑) ยกเป็นอุทาหรณ์ในเรื่องนี้ตามที่ได้ยินเล่ากันมาว่า เดิม
 อังกฤษจะขอที่ตั้ง “ฟอเรนคอนเซชัน” อย่างเช่นที่ตั้งในเมืองจีน คือ
 อาณาเขตสำหรับพวกฝรั่งอยู่แห่งหนึ่งต่างหาก จะเป็นที่พักผ่อนหรือที่
 อ่างศิลาไม่ทราบแน่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 รังเกียจ เซอร์จอห์นเบาริงก็ยอมตามพระราชประสงค์

เห็นว่าน่า สรรเสริญยิ่งนัก แม่ท่านเป็นคน มีเกียรติเยียมอยู่
 ในสังคม สังคมที่ดี ซึ่งเป็น ยอดอยู่ใน ประเทศ และ เป็น ผู้มี
 ส่วนมาก ที่สุด ใน การที่ ให้ พระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ นใด
 ครอง ราชสมบัติ คัดความ ประสงค์ พระราชบุตร ของพระ
 เจ้าแผ่นดิน พระองค์ก่อน ผู้คิดจะชน ด้วยราชย์ จนได้รับ
 ตำแหน่ง อัครมหา เสนาบดี กิต ท่าน ยังกล่าว แก่ข้าพเจ้า
 หาดายครั้งว่า ถ้า ข้าพเจ้ามีความ มุ่งหมายจะช่วย ประชาชน
 ให้พ้น ความทุกข์ และช่วย บ้านเมือง ให้พ้น ความผูกขาด
 (แย่ง) เอาประโยชน์เป็นส่วนบุคคลแล้ว ก็จะช่วยข้าพเจ้า
 เห็นอภัย ด้วย และ ถ้าข้าพเจ้า ทำการ ดำริว่า ขอ ข้าพเจ้า
 ก็จะเป็นที่ ยกย่องต่อไป ชั่วกาลนาน ท่าน ได้ให้ ข้าพเจ้า
 ทราบความ บกพร่องต่าง ๆ โดยมีได้ บัดบังเคย และบาง
 คราวพูด อย่าง โกรธเกรี้ยว ค่ะ ไปถ้า ปราบกฏว่าท่านผู้ นิยมใจ
 จริงอย่างพูด ก็ควร ยกย่องว่าเป็นคน รักบ้านเมืองและเป็น
 ผู้มี ใจดีเลิศ และฉลาด ที่สุดคนหนึ่ง ที่จะหาได้ใน ประเทศ
 ตะวันออกเหล่านี้ ส่วนเงินนั้นท่านเป็นคนไม่ตระหนี่ กล่าว
 ว่าเงิน ทำให้ร้อนใจ จึงใช้สอยเสีย อย่างไม่เบียด กรอเลย
 ส่วนความยากที่มิในฐานะของตัวท่านนั้น กษัตริย์ให้ข้าพเจ้า

ทราบหมด แม่ความลำบากเกี่ยวกับผู้ที่อยู่ในครอบครัว
 เดียวกันก็ไม่ปกปิด การที่ประเทศสยามมีเรือค้าขายเป็นอัน
 มากนั้นเพราะท่านขุน คำทเชอรองอนเบาริงดรรเดรณ
 สอให้เห็นว่า ดัชนีญญาสามารถของท่านเป็นยอดเยี่ยม
 ในราชการสมัยนั้น

พอทำหนังสือสัญญาฉบับองกฤษแล้ว ในปีเถาะ

พ.ศ. ๒๓๙๘ นั้นเอง ดมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 กถึงพราดย ต่อมาอีก ๒ ปี ดมเด็จพระยาบรมมหา
 พิชยญาตถึงพราดยในปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ แตนนเจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศ์กเบน คว หวหน้าใน เณาบดี ทงโดยตำแหน่ง
 แตะในราชการงานเมืองทวไป (๑) ด้วยตงแต่องกฤษเข้ามา
 ทำหนังสือสัญญาได้อำเรจแล้ว ต่อมาไม่ช้าอเมริกันแตะ
 ฝรั่งเศตักเข้ามาขอทำหนังสือสัญญาบ้าง พระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ไหน ๆ ต้องทำ
 สัญญากับฝรั่งแล้ว ทำให้หลายชาติด้วยกันดีกว่าปล่อยให้
 แต่ชาติหนึ่งชาติเดียวเข้ามา มีอำนาจในบ้าน เหมือนเป็นนายา

(๑) เจ้าพระยานิกรบดินทร์ยังเป็นที่สมุหนายก แต่แก่ชราอายุ
 ถึง ๘๐ ปี ไม่สามารถรับราชการเสียแล้ว กรมหลวงวงศาธิราชสนิทได้
 ทรงกำกับราชการกระทรวงมหาดไทย

ว่า ประเทศสยามอยู่ในอำนาจของชาตินั้น เพราะฉะนั้น
เมื่อชาติไหนมาขอทำหนังสือสัญญากรับทำด้วย เป็น พระบรม
ราโชบาย ตลอดจนใน รัชกาลที่ ๔ เป็น แต่ ระวังมิให้เสีย
เปรียบแก่สัญญาที่ทำมาแล้ว ก็การที่ได้ทำหนังสือสัญญา
กับฝรั่งต่างชาติครั้งนั้น เป็นเหตุให้ต้องจัดการแก้ไขเปลี่ยนแปลง
ในบ้านเมืองหลายอย่าง เป็นคนว่าแก้ไขวิชเก็บภาษี
เด็กผูกขาดซื้อขายอย่างแต่ก่อนเปลี่ยนเป็น วิชเก็บตามจำนวน
และต้องตั้งภาษีต่าง ๆ ขึ้นใหม่ทดแทนจำนวนเงินที่ขาด (๑)
ทั้งคิดอ่านบำรุงการกสิกรรม และพาณิชย์กรรมให้เพิ่มพูนผล
พอแก่การค้าขาย เช่น ขุดคลองทางคมนาคมและเบิกทำ
คนทำไรนา คือ ขุดคลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ เป็นต้น
อนึ่ง เมื่อทำหนังสือสัญญาแล้ว มีฝรั่งเขามาค้าขายมาก
ขึ้นโดยลำดับ และมีกงสุลเขามาตั้งคอยอุดหนุนฝรั่งพวก
ของตน กรมกิจการเกวของและความลำบากซึ่งมิได้เคย
มีมาแต่ก่อนเกิดขึ้นต่าง ๆ การที่แก้ไขความลำบากต่าง ๆ กับ
ฝรั่งได้นั้น อาศัยแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่

(๑) เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บอกรายชื่อภาษีซึ่งตั้งใหม่ ไว้ในพระ-
ราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ว่า ๑๔ อย่าง และแก้ไขเลิกถอนภาษีเดิมบ้าง

หวังกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นสำคัญ ดูเหมือนจะคล้าย ๆ
 กับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นแม่ทัพ
 และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นเสนาธิการต่อสู้ป้องกันบ้านเมือง
 มาจนตลอดรัชกาลที่ ๔ เมื่อความจำเป็นต้องมียุทธศาสตร์
 ราชการแผ่นดินเกิดขึ้น จึงไม่มีผู้อื่น นอกจากเจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ ซึ่งสมควรจะเป็นผู้ดำริราชการแผ่นดินได้
 เพราะเหตุใดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงยกกรมหมื่น
 บวรวิชัยชาญขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ขอนเถาว่าตามความ
 เห็นของบูรพาภิธานครุฑทอง โดยมากเห็นว่าเพราะท่านเกรง
 ว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญวัยขึ้นไม่พอพระราช
 ฤทัยทรมณวาราชการแผ่นดิน ก็ทรงชวนชวนเอาท่าน
 ออกจากตำแหน่ง จึงคิดให้พระมหาอุปราชขึ้นดำรงบัลลังก์
 กับพระราชอำนาจและเดือกกรมหมื่น บวร วิชัยชาญ เป็น พระ
 มหาอุปราช ด้วยเหตุดังกล่าวคงเขากบว้างดวงไม่ได้ก็ต้อง
 อาศัยท่านทรงวงแหวนและวงหน้า พาให้ตำแหน่งของท่าน
 มั่นคงเห็นกันอย่างว่ามานเป็นพัน และมักเข้าใจกันว่าท่านคิด
 ขึ้นในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะ
 เสด็จสวรรคต แต่เรื่องทูลอื่นไม่รู้งมอดกัณห์หนึ่ง ว่าการ

ที่จะให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราชนั้น ที่
 จริงเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ได้คิดมาแต่ในรัชกาลที่ ๔ และได้
 กราบบังคับมทูลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงทราบด้วย (๑) เรื่องที่ปรากฏนั้น คือวันหนึ่ง (สันนิษ-
 ฐานว่า เมื่อต้นปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐) พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกประทับ ณ พระตำหนัก
 พระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์เข้าเฝ้าเป็นท
 รโหฐาน มีแต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคอยรับใช้อยู่ข้างพระ
 ขนองสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกดเจ้าอยู่หัวตรัสสนทนากับเจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์ด้วย เรื่อง
 ราชการต่าง ๆ ตอนหนึ่งตรัสถึงเรื่องวงหน้า พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะตรัสปรารภอย่างไร และ
 เจ้าพระยาศรีสุรียวงศ์จะได้กราบทูลสนองว่าอะไร สมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวไม่ทรงได้ยิน ถ้วน ได้ยินแต่คำพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสตอบว่า “ถ้าเช่นนั้น
 ทำกำแพงบอนบนเขตกนเคี้ยงททองด้นามหดวงกแฉวงกน” ดัง

(๑) เรื่องนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเล่า
 ให้ข้าพเจ้าฟังเมื่อเตรียมจะแต่งหนังสือ

นี้ ทรงตั้งนิตยฐานว่าคงเป็นด้วยเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช
 ทูลอธิบายถึงเรื่องทเห็นควร จะให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็น
 พระมหาอุปราช และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่จะไม่ให้ขัดใจเจ้าพระยา
 ศรีธรรมาธิราชจึงตรัสตอบอย่างนั้น พิจารณาให้เรื่องที่แต่งมา
 ประกอบกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในคณปดายุทธศาสตร์
 ที่ ๔ เห็นว่าการตั้งพระมหาอุปราชในรัชกาลที่ ๕ เป็นข้อ
 วิจัยสำคัญอันหนึ่งในเรื่องพงศาวดาร ยังไม่มีใครได้รวบรวม
 รวมกรณทั้งปวงเรียงไว้ให้ปรากฏ มีแต่แต่เคยเห็นเจ้าพระยา
 ศรีธรรมาธิราชว่าเห็นแก่ตวยงกว่าบ้านเมือง ข้างเจ้าจึงรวบรวม
 รวมกรณทั้งปวงมาแต่งไว้ในตอนนั้น เพื่อให้เห็นยุคธรรม
 ในเรื่องประวัติของเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช

ปัญหา เรื่องรัชทายาท ที่จะสืบสนอง พระองค์ พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มคิดขึ้นตั้งแต่พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อปี
 พ.ศ. ๒๔๐๘ (ก่อนขึ้นรัชกาลที่ ๔ สามปี) ในเวลานั้นเจ้านาย
 ที่ฐานะอยู่ในฉายาอาจจะได้รับเลือกเป็นรัชทายาทมี ๓ พระ
 องค์ คือ

สมเด็จพระเจ้าดุกยาเชอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ พระ
 ชันษา ๑๓ ปี พระองค์ ๑

พระเจ้าดุกยาเชอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศ พระ
 ชันษา ๔๓ ปี พระองค์ ๑

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเชอ เจ้าฟ้ามหามาดา พระ
 ชันษา ๔๖ ปี พระองค์ ๑

ฐานะของเจ้านาย ๓ พระองค์นั้น ถ้ายกตามตัว
 อย่างรัชทายาทที่เคยมีมาแต่ก่อน สมเด็จพระเจ้าจุฬาลงกรณ์
 เป็นเจ้าฟ้าพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ เหมือนกับสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัย กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาศมิได้
 เป็นเจ้าฟ้า แต่เป็นพระเจ้าดุกยาเชอพระองค์ใหญ่ เหมือน
 กับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนสมเด็จพระ
 เจ้าฟ้ามหามาดา เป็นเจ้าฟ้าพระราชอนุชาเหมือนกับพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ถ้าวินิจฉัยโดยพฤติ-
 การณผิดกับตัวอย่างที่อ้างมาทั้ง ๓ พระองค์ เพราะพระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อเสวยราชย์พระชันษาถึง
 ๔๒ ปี ทั้งได้เป็นพระมหาอุปราชรัชทายาทอยู่แล้ว พระ
 บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสวยราชย์เพราะ

ส้มเด็จพระบรมชนกนาถ มีอาการประชวร ไม่ทรงสามารถ
 จะทรงรักษาหายได้ เจ้านายกับข้าราชการจึงพร้อมใจกันถวาย
 ราช สัมบัตแก่ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว ด้วยทรง
 เห็นว่า จะทรงสามารถ ปกครองแผ่นดินยิ่งกว่า พระราชวงศ์
 พระองค์ก่อน ส่วนพระ บาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่
 หัวนั้น เป็นเจ้าราชโอรสพระองค์ใหญ่ ซึ่งโดยปกติสมควร
 จะเป็นรัชทายาท ตงแต่รัชกาลที่ ๒ แต่ไม่ได้รับ รัชทายาท
 เพราะ พุทธการณไม่เป็นที่โปรดปรานมาแต่แล้ว การ ที่มา
 พร้อมใจกันถวาย ราช สัมบัตรัชกาลที่ ๔ เหมือน กับถวาย
 สัมบัตก่อนควรจะ เป็น ของพระองค์มาแต่ก่อนผิดกันดังนี้
 พิจารณาความตาม ที่กล่าวมาแต่คงให้ เห็นว่า กรมหมื่น
 มเหศวรฯ กิด ส้มเด็จพระเจ้าพรมหามาตากิด ไม่ต้อง ที่จะได้
 รับราช สัมบัต มีแต่ ส้มเด็จพระเจ้าพรมหามาตากิด พระองค์เดียว
 ซึ่งสมควรจะเป็นรัชทายาท คนทั้งหลายก็เห็นกันเช่นนั้น แม้
 จนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว เมื่อรู้พระองค์
 ว่าจะไม่เสด็จอยู่ครอง แผ่นดินก็ตรัสว่า “เจ้าใหญ่นี้แหละ
 จะเป็นที่พึ่งของญาติได้” ดั่งนั้นหากในเวลานั้น ส้มเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวทรงพระเจริญพระชันษาได้สัก ๒๕ หรือ ๓๐ ปี ก็คง

จะได้รับอุปราชภิเษกแต่ในรัชกาลที่ ๔ เหมือนอย่างพระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไม่มีปัญหาที่ผู้อื่นจะ
เป็นพระมหาอุปราช

มุดของความลำบากในครั้งนั้น อยู่ทเวดาพระบาท
สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต สมเด็จพระเจ้าอยู่
หัวยังทรงเยาว์วัยมีพระชนษาได้เพียง ๑๓ ปี และพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระชรา พระชนษา
ได้ถึง ๖๒ ปี ถ้าเสด็จสวรรคตไปในเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่
หัวยังทรงพระเยาว์ ก็จะต้องมีผู้อื่นว่าราชการแผ่นดินแทน
พระองค์ไป จนทรงสมบูรณ์พระชนษา ว่าราชการบ้านเมืองได้
เอง ขอนทนเป็นเหตุให้คนทั้งหลายเกิดความวิตก เพราะ
ในกรุงรัตนโกสินทร์ ยังไม่เคยมีพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยราชย์แต่
ยังทรง พระเยาว์ มีตัวอย่างเมื่อสมัย กรุงศรีอยุธยา ก็
เป็นอันตราย แก่พระเจ้าแผ่นดิน ที่ทรงพระเยาว์ทุกครั้ง ครั้น
หลังที่สุดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ พระเจ้าทรงธรรม มอบเวนราช
สมบัติแก่ พระเชษฐาราชโอรส พระชนษา ๑๔ ปี ให้เจ้า
พระยาสุริยวงศ์ ทัดมูหพระกดาโหม เป็นผู้สำเร็จราชการ แผ่น
ดินอยู่ได้ไม่ถึง ๒ ปี เจ้าพระยาตากดาโหมสุริยวงศ์เกิดยกด้อม

เอาข้าราชการไปเป็นสมัครพรรคพวกเป็นอันมาก ดมเด็จพระ
 พระเชษฐา ธิราชสงสัยว่า จะคิดร้าย จะชำระ เจ้าพระยา
 กตาโหมศรีธรรมาโศภณ ก็เคยเป็นกบฏ จับสมเด็จพระ เชษฐา
 ธิราช ปลดพระชนม์ ซึ่งเอาราช ดมภ์คดีด้วย ตัวอย่าง ครอง
 กตาวนียงรายด้วยคดีกับ พฤติการณ์ ในเวदानน ทงพระ
 ชนษา ของสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว แดะมีตัวเจ้า พระยากตา
 โหมศรีธรรมาโศภณ เด่นอยู่สำหรับจะเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน
 ก็เกิด หวาดหวั่นกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว สวรรคตไปโดยด่วน เจ้าพระยา ศรีธรรมาโศภณ จะชิง
 ราชสมบัติ ได้มีข้าราชการบางหมู่เข้าพวกสัญญากันว่า
 คอยป้องกันสมเด็จพระ เจ้าอยู่หัว (๑) ก็คิดพิศ ความหวาด
 หวั่นเช่นนั้น ย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดลำบากใจแก่เจ้าพระยา
 ศรีธรรมาโศภณ มิใช่น้อย อีกประการหนึ่งเวदानน พวกข้าราชการ
 การทชงทาน กมอยู่แถว ถ้าเป็นผู้สำเร็จ ราชการแผ่นดิน

(๑) ข้าราชการพวกนี้จะมีกี่คนข้าพเจ้าไม่ทราบ เมื่อพระบาท
 สมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสเล่าทรงระบุชื่อแต่ ๓ คนคือ เจ้า
 หมื่นสรเพ็ชรภักดี (เพ็ง ภายหลังได้เป็นเจ้าพระยามหิธรศักดิ์ธำรง)
 คน ๑ เจ้าหมื่นเสมอใจ (เอม ชูโต) คน ๑ พระวิสูตรโยธามาตย์ (โหมค
 ามาตยกุล ภายหลังได้เป็นพระยาสุรสาปณกิจโกศล) คน ๑

๒๖๖
คงจะม ผู้ชงมากชน ด้วยพณวสัย ทจะบังคับ บัญชาการให้
๒๖๗
ชอบใจคนไปได้หมด พวกที่ไม่ชอบก็ จะพากันคิดร้ายด้วย
๒๖๘
ประการต่าง ๆ เช่นทุตยยังส้มเค็จ พระเจ้าอยู่หัวให้เป็นอริกับ
๒๖๙
ตัวท่านเป็นต้น และที่ลัดจะว่าราชการ บ้านเมืองในสมัยนั้น
๒๗๐
ก็ลำบาก ด้วยฝรั่งเข้ามา มอำนาจกว่าแต่ก่อน ขอความทักดา
๒๗๑
มา ผมดัดบัญญัติเช่นเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภน ย่อมจะคิดเห็น
๒๗๒
และคิดหาทางแก้ไขเห็นมีแค่ ๒ ทาง คือ ทาง ๑ หักถ่วง
๒๗๓
เดี่ยอย่าให้ต้องเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน หรืออีกทาง ๑ ถ้า
๒๗๔
จำจะต้องเป็นผู้ว่าราชการแผ่นดิน ก็ให้มีอะไรเป็น เครื่องบ่ง
๒๗๕
กันอย่าให้คนทั้งหลายสงสัยว่าท่านจะชิงราชสมบัติ อนันนา
๒๗๖
จะเป็นมูลความคิดของเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภน ที่ให้กรมหมื่น
๒๗๗
บรมวิชัยชาญเป็นพระมหาอุปราช ตรงตามที่คุณคิดเห็น
๒๗๘
กันโดยมาก ท่านอาจจะ คิดเห็นต่อไปว่าไม่ มีการเลี้ยงภัย
๒๗๙
อันใดในเรื่องสืบราชสันตติวงศ์ ด้วยกรมหมื่นบรมวิชัยชาญ
๒๘๐
พระชันษาแก่กว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง ๑๖ ปี คงจะล่วงลับ
๒๘๑
ไปก่อนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ไม่มีช่องจะได้รับรัชทายาท (๑)

(๑) มีความจริงอันประหลาดอยู่ที่พระมหาอุปราชในกรุงรัตนโกสินทร์นี้ บรรดาที่มีได้เป็นพระราชโอรสย่อมเสด็จสวรรคตก่อนพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์

ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรง
ทรงปรารภถึงเรื่องรัชทายาทมาตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระ
บรมโกศเจ้าอยู่หัวสวรรคต ก็เพราะให้เคาเงอนตามรายการ
ที่ปรากฏในคณปดายุทธศาสตร์ ๔ ดูเหมือนจะได้ทรงพระ
ราชดำริตกลงในพระราชหฤทัย เตรียมการเป็น ๒ ส่วน
ตั้งกล่าวมาแล้วในตอนพระราชประวัติของ สมเด็จพระเจ้าอยู่
หัว คือ

(๑) ถ้าพระองค์ดำรงพระชนม์อยู่จนปีระกา พ.ศ. ๒๔๓๖
พอสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระชนษา สมบูรณ์ ได้ ทรงผนวชตาม
ประเพณีแล้วก็จะมอบเวนราชสมบัติพระราชทาน และ
ส่วนพระองค์จะเสด็จออกเป็นพระเจ้าหลวง ช่วย คุ้มครอง และ
แนะนำให้ทรงว่าราชการแผ่นดินไปจนตลอด พระชนมายุ ของ
พระองค์

(๒) ถ้าหากพระองค์จะ เสด็จ สวรรคต ก่อนปีระกานั้น
ไซ้ ก็จะมีพระราชทานอนุญาตให้พระราชวงศ์กับ ข้าราชการ
ผู้ใหญ่ ปรีกษากันถวายเป็นราชสมบัติแก่เจ้านายพระองค์หนึ่ง
พระองค์ใด ตามแต่จะเห็นพร้อมกันว่าสมควรจะปกครอง
แผ่นดินได้ ด้วยทรงพระราชดำริดังกล่าวมา ทั้งในเวทนา

นั้นพระเจ้าอยู่หัวก็เพ่งไต่กันต์ จึงยังไม่ทรงแต่งตั้งพระราช
ปรารภในเรื่องรัชทายาท

ครั้นถึงปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ กรมหมื่นนมเหศวร์วันพระ
ชนม์ประจวบกับเวลาดาพระเจ้าอยู่หัวเจริญ พระชันษาเป็นหนุ่ม
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเริ่มแต่งตั้ง
กระแต่พระราชดำริเรื่องรัชทายาทให้ปรากฏ เช่นมีพระราช
ดำรัสแก่เจ้านายที่จะเลื่อนกรม & พระองค์ ตั้งแต่นั้นมาแล้ว
แต่คงจะได้ปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณด้วย นั้น
นิษฐานว่าในข้อที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จะเสด็จออกจากราชสมบัติไปเป็นพระเจ้าหัวดงนั้น แม่เจ้า
พระยาศรีธรรมาโศภณจะไม่เห็นชอบด้วย ก็คงไม่กราบทูลคิด
คำน แต่ขอที่จะให้ควมท่านเป็นมธุราเรจราชการแผ่นดิน
คงกราบทูลถึงความลำบากต่าง ๆ ซึ่งเกรงว่าควมท่านจะไม่
สามารถสนองพระเดชพระคุณได้ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงชแแจงให้ เห็นความจำเป็น ด้วยไม่
มผู้นจะเป็นได้ บางทท่านจะได้กราบทูลขอผ่อนผันคริตรอง
มาจนวันเช้าเฝ้า ณ ที่ที่โหรุานนั้น จึงกราบทูลความคิดว่า
ถ้าจะให้ปดอดภัยในการทมมธุราเรจราชการแผ่นดิน ท่าน

เห็นควรให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ เป็นกรมพระราชวังบวร
 ดัถยานมณฑล โดยฐานเป็นพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ของ
 พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คนทั้งห้ายจะได้สน
 ดงดีว่าท่านจะชิงราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย แต่ไม่กล้าขัดขวาง เพราะ
 ทรงพระราชดำริว่า ถ้าพระองค์สวรรคตแล้ว เจ้าพระยา
 ศรัทธาธิราชจะทำอย่างไรก็ทำได้ จึงพระราชทานอนุมัติ
 ด้วยพระวาจาตั้งเช่นพระเจ้าอยู่หัวทรงได้ยิน อันเห็นได้ว่า
 โดยไม่เต็มพระราชหฤทัย แต่ถึงกระนั้น ก็ทรงปฏิบัติค่อ
 มาตามพระบรมราชาอนุมัติ ขอนมปรากฏดังเช่นโปรดให้
 กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ลงไปเยี่ยมตอบราชทูตฝรั่งเศสด้วย
 กนกกับพระเจ้าอยู่หัว และเมื่อเสด็จออกทรงเจ้าเมืองดังคโปร์
 ที่พลับพลาตำบลหว้ากอ ก็โปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ
 หมอบเฝ้าอยู่ข้างหนึ่งเป็นคู่กับพระเจ้าอยู่หัว แต่ในทางราช
 การหาได้ทรงยกย่อง กรมหมื่นบวรวิชัยชาญ ให้ผิดกับแต่ก่อน
 อย่างไม่ มาคิดว่าถ้าหากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวเสด็จดำรงพระชนม์อยู่จนได้ ทรงมอบเวนราชสมบัติ
 แก่พระเจ้าอยู่หัว จะทรงตั้งกรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นพระ

มหาอุปราชหรือไม่ ก็คงเห็นว่าไม่ทรงตั้ง เพราะพระบาท
 สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ย่อมทรงพระราชวิจารณ์
 โดยรอบคอบ ทรงเห็นกาตไถ่ถอนว่าเจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณ
 แต่เมื่อพระบาท สัมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
 สวรรคตไปโดยด่วน เจ้าพระยาศรีธรรมาโศภณ จึงให้กรมหมื่น
 บวรวิชัยชาญเป็นมหาอุปราชตามที่ได้คิดไว้ เพื่อจะให้
 ดำรงรักษาพระราชภาระแผ่นดินได้สะดวก

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ดำรงธรรม วงเวียนเล็ก ธนบุรี
 น.ศ. กาญจนา อารมย์สุข ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา, ๒๕๐๔

